

Ernst Bloch: Espai per a la Utopia. Un projecte de Francesc Abad, 2010 - 2017

Beat Dietschy

Secretari General de la fundació *Brot für alle*, Bern (fins 2016)

Concepció i direcció del projecte: **Francesc Abad**

Assessorament filosòfic: **Claudia Kalász**

Edició i so: **Adolf Alcañiz**

Càmera: **Adof Alcañiz**

Lloc i dia de l'entrevista: **Bern, 19-5-2010**

Traducció de l'alemany: **Carme Gala**

© del contingut de l'entrevista: **Beat Dietschy**

Iniciació amb “Ateisme en el cristianisme” i l'estreta col·laboració amb Ernst Bloch #00:00:04-6#

L'inici de la meva trobada amb Bloch, o que jo el descobrí, va ser una cosa agosarada. Era jove, no tenia ni vint anys, i coneixia alguns dels seus textos, sobretot “Ateisme en el cristianisme”, l'havia llegit l'any 68, o el 69 potser.

La força que emana d'aquest llibre, també en relació amb tot el moviment estudiantil, em va produir un efecte molt fort. I com extreu Bloch el sentit genuí de les rebel·lions en la història judeocristiana. Parlava amb un to que, en teologia, en l'Església –almenys la d'aquí– no s'havia sentit mai. Jo estava tan entusiasmada, que li vaig escriure una carta per si el podia anar a veure. I em va arribar una postal, em sembla que un parell de dies després, on Karola Bloch em deia: “Vingui a veure'ns a Tübingen diumenge que ve, a les dues de la tarda.” Jo era a Suïssa, a Basilea. I així va anar. No oblidaré mai aquella primera trobada, perquè Bloch volia saber moltes coses, d'una manera, amb una curiositat, que no vaig poder pas respondre a tot, però va ser una trobada inoblidable per a mi. Vam discutir no solament tota una tarda sinó fins ben entrada la nit, em sembla. I aleshores, Bloch em va dir: “Encara faig els seminaris. Per què no ve a Tübingen?” Així ho vaig fer i després vaig entrar en el cercle de la seva gent propera, també dels doctorands.

I llavors l'anterior assistent personal d'Ernst Bloch, Burghart Schmidt, va dir que se n'anava a Viena. Se li feia difícil continuar treballant amb Bloch tan estretament. I em va demanar de fer-ho jo. Així doncs, si fa no fa l'últim any, vaig ser l'assistent personal de Bloch. De fet, vaig treballar amb ell diàriament. Vam repassar molts manuscrits antics i ponències. I el fruit d'aquesta col·laboració, que va ser tan directa, és l'últim volum complementari de la seva obra completa, “Tendència, latència, utopia”. En part, també hi vam reformular certes coses. Bloch necessitava que algú li ho escrivís, ell ja no estava en condicions de fer-ho, perquè ja havia perdut la vista gairebé del tot. I d'alguns textos, no solament en vam fer una revisió, els vam reescriure gairebé de nou en nou. És clar, això em va donar

accés a veure com pensa algú i, a més, com expressar-ho en paraules. La musicalitat de l'estructuració del raonament blochià, com es veu en totes les seves obres, començant per l'immediat, l'en-si, "sóc jo, això que tempteja", fins a l'explicació que llavors esdevé categorial. Va ser molt positiu. Em penso que no hi ha cap possibilitat millor d'entrar en el laberint del pensament blochià.

No-contemporaneïtat 1. Condió del pensament utòpic, superar el present #00:04:29-1#

Podem dir que la no-contemporaneïtat és el destí del pensament utòpic, atès que no es manifestaria cap superació ni cap esperança si ja fóssim allà on volem anar. Aquest "no anar alhora amb el present", el no estar-hi satisfet, ja es planteja tant en la teoria com en la praxi utòpiques de Bloch. I el concepte apareix per diversos en "Herència d'aquesta època" [Zúric, 1935], obra amb què acara el feixisme alemany.

No-contemporaneïtat 2. El passat pesa sobre el present #00:05:31-3#

Penso que aquest concepte té diverses facetes. Una es relaciona amb el que tots sabem: les coses anteriors repercuteixen, no estan passades. Pesen sobre nosaltres. Com ja deia Marx: "Els morts pesen sobre els vius", l'opressió angoixosa, les reaccions del passat no resolt. Això és corrent, potser. Res de nou. No és solament específic en Bloch, però crec que també és important.

Entre 1915-17, quan Bloch va escriure "Esperit de la utopia", la seva primera gran obra, llavors vivia a Suïssa i, davant la catàstrofe de la Primera Guerra Mundial, posava grans esperances en l'èxit d'una revolució, tal com després va començar la Revolució Russa, que també pogués reeixir a Alemanya. Va fer sentir la seva veu en nombrosos articles d'opinió signats sovint amb pseudònim al "Freie Zeitung", un diari dels exiliats a Suïssa, però també en d'altres publicacions. Un dels temes principals que tractava allà, era: A Alemanya fallava la revolució. Alemanya no era contemporània, tampoc en relació amb els països veïns que tenien una Revolució Francesa que servia de base. Però a Alemanya hi havia el que Bloch anomena "la glacera del feudalisme expansionista" a l'est de l'Elba. O sigui, relíquies feudals, una cosa encrostada, l'aparell militar prussià; al capdavall, la revolució burgesa frustrada. Tenim un capitalisme que no va acompanyat d'una revolució democràtica, diu Bloch. Aquesta dissonància és el que el fa reflexionar sobre la no-contemporaneïtat i la repercussió d'un passat fallit. Llavors toca el tema, i li dedica tot un llibre, "Thomas Münzer" [Múnic, 1921]. Sobretot parla també de la catàstrofe de la Guerra dels Camperols a Alemanya, i diu: "Allà comença, quan l'autoritat pública triomfa, sense que hi hagi possibilitats que es desenvolupi cap moviment democràtic, cap revolució democràtica, fins al dia d'avui."

No-contemporaneïtat 3. "Grottesca alemanya" o "Conte rus?" #00:08:48-2#

Aquesta és una de les línies. Potser hi ha un altre exemple on es fa visible el que

Bloch vol dir amb aquesta faceta extemporània, intempestiva. Aproximadament un mes després d'esclatar la Revolució de Novembre a Múnic, a Alemanya va publicar una narració breu que es diu "Grotesca alemanya". L'argument va més o menys així: Uns investigadors, arqueòlegs, van per una illa i entren en una cova. De sobte els sorprèn un monstre, un saure, una fera primitiva que els barra el pas i amenaça de menjar-se'ls de viu en viu. L'un és metge i aconsegueix deixar el monstre anestesià per una estona. Mentrestant, extirpa el cervell a un dels companys arqueòlegs que ja han mort en l'atac del monstre i l'hi trasplanta. Lentament, el monstre es posa a articular paraules, com si fos l'amic seu, i malauradament se'n refien massa. Es pensen que poden dialogar amb la fera. Però aleshores passa el següent, tal com narra Bloch: quan els humors corporals del monstre comencen a pujar-li al cap, se li esborren els trets humans que mostrava. Es torna a transformar en monstre i els devora tots. "Grotesca alemanya". Posteriorment, Bloch va refer una mica aquesta narració i la va incloure en la segona edició de "Petjades", del 1957, si no recordo malament, però amb el títol "Conte rus?", amb interrogant.

Els dos títols ja indiquen de què anava la història: què passa quan s'intenta dur a terme una revolució, democratitzar una societat sense suport històric, on tot el passat reacciona i aixafa l'experiment. De fet, també es pot aplicar el mateix a l'intent de construir un socialisme. Crec que no és de casualitat, que Bloch posés a la narració el nou títol "Conte rus?".

No-contemporaneïtat 4. El futur en el passat #00:12:23-6#

Aquesta és, doncs, una cara de la no-contemporaneïtat. Però l'interessant és que Bloch diu que hi ha un passat que repercuteix d'una altra manera. Hi ha futur en el passat –tal com ell ho expressa-. Els punts foscos de la història no són solament arcaics, sinó que hi ha moltes coses que s'han fet fracassar. Tenim, per exemple, la revolució alemanya o les guerres dels camperols alemanyes i altres temptatives d'emancipar-se. I això repercuteix en les utopies, en els somnis de la gent. És una part del que també s'articula en l'art, perquè l'art sempre és un intent de tematitzar el que no troba entrada en la realitat, donar-li forma amb altres mitjans, anticipar el que podria haver-hi. La pre-aparició és un caràcter de les obres d'art.

En la disputa amb el nacionalsocialisme en el llibre "Herència d'aquesta època", Bloch se sent obligat a dir... Bé, en molts aspectes també és una disputa amb el Partit Comunista, amb les esquerres, i els diu: "Aposteu com qui diu per romandre en la contemporaneïtat, en la contradicció entre el capital i el treball. Mobilitzeu els proletaris i amb això us penseu que ja n'hi ha prou. I doncs, per què no reïx? Per què els nacionalsocialistes es fan tan forts? Per què poden convèncer? Fins i tot als empleats i, d'altra banda, també entre els pagesos, tant al camp com en parts de la petita burgesia, d'on els ve, aquesta fascinació?" I Bloch fa una anàlisi molt minuciosa respecte a: Quins són específicament els estats de la consciència en aquest cas? Somnis enquistats, potser recargolats; potser falses protestes contra el present. Però si no ens ho prenem seriosament, llavors se li pot donar tot un altre sentit i, també, fer-ho servir per la via contrarevolucionària i feixista. Amb això, Bloch intenta dir: No podeu ser solament en el present. Heu de fer-vos càrrec del passat que no ha esdevingut història, del que no ha reeixit però

existeix, en les mentalitats, en els estats de la consciència, i ho heu d'unir amb la contemporaneïtat.

No-contemporaneïtat 5. El programa estètic com a programa polític

#00:15:51-1#

Aquesta és l'aportació específica de Bloch a la teoria de la no-contemporaneïtat, que sobretot té interès quan veus que, en el fons, es tracta d'un programa estètic. Walter Benjamin va dir en què consisteix el nacionalsocialisme, cosa que es pot formular com a "l'estetització de la política". O sigui, s'hi apliquen amb molt d'èxit els recursos de les noves tecnologies, els mitjans de comunicació, les grans desfilades. Brecht també ho diu: "Aquest teatre realitza una posada en escena amb tot adaptat al culte del Führer. I la força que té!" Davant d'això, Walter Benjamin va dir que el programa que calia oposar-hi és la "polítització de l'estètica". És a dir, agafar el que afecta la gent, però per destapar-ho i fer-ne una política, tal com Brecht va intentar-ho per damunt de tot.

Bloch també ho fa a la seva manera, en tant que espolsa tot l'àmbit cultural de la seva època, per anar més enllà de la simple polarització en què de vegades ha caigut el marxisme vulgar: o esteu a favor nostre o en contra. O caixa o faixa: o ens ajudeu o sou de l'enemic. I no, aquesta mena de divisió de classes és massa simple. En l'art també s'han de considerar diferents possibilitats. Bloch dóna diverses articulacions, segons el que s'hagi de formar, i el projecte d'una mena d'estètica sociològica del present dels anys 20, que és molt diferenciada. Aquí, crec que tampoc no es tracta de formular una teoria tan sols com a tal. El que li importa és: el que pot portar per mal camí és transformable, o sigui, la categoria de la conversió, de canviar de funcionament. D'un començament mític, se'n pot fer un començament real. Vet aquí la qüestió: en la consciència també cal fer un canvi de l'estat de les coses. Cal començar allà on és la gent, recollir-la en el seu estat de consciència, prendre-s'ho seriosament i, en vista d'això, orientar la pròpia política. En bona mesura, és una proposta per a una política del front popular, que no es va fer efectiva ni es va propagar fins més tard, però Bloch ja l'havia preparada.

La crítica del concepte lineal de la història i "l'heterogonia dels fins"

#00:19:01-4#

Quan Bloch parla de no-contemporaneïtat, també quan diu que la contemporaneïtat i la no-contemporaneïtat han de coincidir, fa una crítica massiva a les posicions marxistes vulgars, però sense expressar-ho gaire clar. El que els diu és: No podeu considerar els processos històrics unilinealment. El progrés no segueix cap línia recta traçada al tauler de dibuix, com si diguéssim, sinó que fa giragonses, com diu Bloch. O sigui, com Benjamin. Les coses no surten tal com un les planeja. Hi ha una categoria, que després desenvolupa més sistematitzada o exacta, que Bloch denomina "l'heterogonia dels fins". Vol dir que sabem que una cosa està planejada així, però n'acaba resultant una altra de molt diferent. Bloch analitza de cap a cap la revolució, la revolució que no acaba bé. Els seus

exemples d'heterogonia dels fins, evidentment també els treu de la filosofia. L'exemple més famós és que Hegel volia escriure una mena de llibre d'escola, una propedèutica, i en va resultar la "Fenomenologia de l'esperit". És clar que hi ha heterogonia on el resultat és bo, alguna cosa millor. Però n'hi ha d'altres que són perversions. Llavors es practica una emancipació fictícia i, en comptes de revolució, apareix la caricatura, la dictadura o el feixisme mateix. Penso que aquesta manera d'analitzar les coses segons es transformen per bé o per mal, sobretot queda plasmada en "Herència d'aquesta època". Per això és el llibre que gairebé valoro més de Bloch.

Per què hi ha no-contemporaneïtats? #00:21:25-8#

Penso que, si ara mirem la no-contemporaneïtat des de la perspectiva de Bloch – que se situa en la formació teòrica marxista–, s'ha d'entendre així, expressat amb aquesta terminologia: les diverses esferes de la societat (el que Marx resumeix com la formació econòmica de base d'una societat i les dites superestructures, o sigui, l'esfera jurídica, l'esfera política, l'esfera cultural), doncs que ni concorden totalment ni tampoc evolucionen al mateix ritme. Hi ha dissimultaneïtats, un desenvolupament no contemporani entre aquestes instàncies, el que Marx i Engels ja havien vist però potser encara no van tenir prou en compte. Aquest era un dels punts que Bloch va remarcar molt. I a més, també li interessava que el que s'articula precisament en les obres culturals no és un simple reflex d'allò que ja existeix en un altre lloc. Per aquesta raó va ser un crític molt punyent de la crua teoria del reflex i, en comptes d'això, insistia molt més en l'existència d'una dinàmica pròpia o una dinàmica específica dins l'esfera cultural o l'esfera política, i no una simple relació causa-efecte o res de semblant. Per sort, actualment ja som molt més enllà, ja no estem atrapats en aquestes coordenades tan simples.

Un altre motiu, que ja he esmentat, és la relació de les classes socials i la seva consciència. També surt en el diàleg i la polèmica amb Georg Lukács, on Bloch remarca que hi ha diverses classes socials i cadascuna té una consciència diferent. Aquí també es dóna una no-contemporaneïtat en la relació ciutat-camp. Això s'ha investigat igualment en l'etnologia, les ciències socials, en molts àmbits.

A més, potser s'ha d'indicar que, evidentment, també hi ha estructures de temps a l'interior de la psique que són importants. Si volem ser rigorosos, es pot dir que l'inconscient, tal com Freud l'entén, està marcat per la intemporalitat. Però, alhora, el que s'ha viscut és com si es conservés d'una determinada manera. Bloch ho recull amb l'expressió: Hi ha quelcom semblant a una arquitectura interior de parador desconegut. Amb això també al·ludeix expressions freudianes semblants. El que s'ha viscut repercuteix, encara hi ha com qui diu una dinàmica dels temps entre els estrats de la consciència. I el que Bloch accentua és que no solament queda retingut allò reprimat, sinó que també hi ha el preconscious o la part anticipada de la consciència. O sigui, la possibilitat d'un encara-no-conscious que s'expressa en productivitat, creativitat, en antelacions, en actes de fantasia. Tanmateix són estructures temporals diferents.

El multivers de les cultures i dels processos històrics #00:25:47-5#

Bé, aquestes serien una mica les causes, cosa que mostra la gran heterogeneïtat que hi ha en l'evolució dels processos històrics, tant en l'individu com en la societat. No és admissible veure-ho tot com un tren del ferrocarril, la famosa locomotora de la història universal tirant endavant. L'italià Gianni Sofri una vegada ho va expressar així, que hi havia certs marxistes que veien la història del món com si fos una cursa de persecució entre el desenvolupament de la força productiva i les relacions de producció. I quan l'escala de producció guanyava la força productiva, aquesta se li tornava a avançar i tornava a anar una mica pel davant. Aquesta mena de mecànica simple no és gens adient per descriure què són els processos històrics, encara menys quan es tracta de fer una anàlisi de desenvolupament social enllà d'Europa, i veus que en altres llocs existeixen societats de la més diversa mena que condicionen una evolució totalment diferent i que no solament hi ha una història que avança en línia recta.

Bloch ho va explicitar en un article molt detallat: "Diferenciacions en el concepte progrés" ["Differenzierungen im Begriff Fortschritt"]. Ho va escriure a l'Alemanya Oriental als anys 50, on reprén el tema i torna a servir-se d'aquest terme que ja havia usat abans: el "multiversum". Multivers de les cultures i dels processos històrics, dels processos del temps. No és cap progrés cronològic sinó un succés multilíneal superposat, amb múltiples factors dinàmics. Em penso que els teòrics de la història també ho han acceptat en part i ho veuen d'igual manera. En principi és una gran crítica als esquematismes en la teoria política i en la filosofia de la història.

Espai per a la utopia en l'era de la globalització neoliberal #00:28:39-1#

Primer parlem potser una mica sobre globalització. Per a mi, d'entrada no és res solament negatiu. Amb el suport de les noves tecnologies, també podem estar en xarxa amb els moviments brasilers dels Sense Terra i, alhora, amb "dàlits" de l'Índia i amb organitzacions de Sud-àfrica. Estem d'una manera en diàleg dins una creixent societat civil global, cosa que ofereix possibilitats inaudites. No és cap mal, la globalització. La Terra es torna literalment rodona, ara ja no solament ho sabem. Hi ha possibilitats creadores. I la possibilitat de fer-ne alguna cosa està donada.

Però al mateix temps hi ha el que vostè ha esmentat: El pensament mercantil, o sigui, el mercat ocupa aquest lloc. És com una usurpació, i trobo important diferenciar, d'una banda, els processos que poden ser aplegats en total, com a creixement comú, com a globalització, globalització intensificada. I, de l'altra, un diguem-ne projecte neoliberal de la globalització, on, en efecte, també es tracta d'una utopia, que és la utopia del mercat total. El mercat total té la possibilitat d'usurpar, d'assumir, la força creadora dels polítics i dels pobles. És un concepte ideològic que tanmateix enclou una utopia, o sigui, la creença que si es deixa actuar només les forces del mercat, si se'ls posa els mínims obstacles possibles, se'n treu el millor resultat amb la major transparència possible. Això és el que s'ha denominat pensament neoliberal, i és un projecte que, a la vista de tothom, també és despòtic perquè no permet que uns altres punts de vista, altres línies de desenvolupament, altres prioritats, agafin importància. "No hi ha alternativa", va dir Margaret Thatcher. És aquesta "pensée unique", aquesta

camisa de força que tanmateix contenia una promesa utòpica: en sortirà el millor per a tothom. “Alimentem el món”, afirmen grans consorcis econòmics com Nestlé, seguint el mateix raonament: Si se’ns deixa fer, si tenim via lliure, serà en profit de tothom. Això diuen, aquestes argumentacions.

És palès que aquest projecte, que va acompanyat de la dominància del capital que més es mou, que és el capital financer, no solament és propens a les crisis sinó la causa de les majors crisis patides des de molt temps. O sigui que les conseqüències –diria que no solament les premeditades sinó sobretot les impremeditades–, les conseqüències no intencionades d’aquest projecte són catastròfiques per al medi ambient, per a la població. Uns quants s’hi han fet més rics, això ha produït un increïble augment del capital inversor especulatiu en circulació i, alhora, l’endeutament i la depauperació d’alguns llocs, agreujant la discòrdia a l’interior dels països i entre els països.

Malgrat tot, allò exclòs es manifesta #00:33:22-4#

D’altra banda, no deixa de ser una concepció d’absoluta contemporaneïtat, just perquè compta amb la base tecnològica, de manera que l’espai virtual i aquest temps virtual s’han escurçat a una dimensió que es redueix a l’intercanvi de dades –necessari perquè les borses funcionin– gairebé immediat en temps real. És com un exemple extrem d’una simultaneïtat abstracta que, alhora, evidentment exclou que altres coses existents puguin tenir cap dret. Això, ho notem fins en la política. I la política ho veu com un subjecte. “Si no agrada als mercats...”, “Com reaccionen els mercats davant aquesta mesura política”, etc. Sempre es parla d’ells com a subjecte a qui la cosa agrada o no.

O sigui que són els mercats, els qui governen. I sobretot són els mercats financers, els qui porten la batuta en la política, tot i que ara s’intenta tornar-ho a frenar una mica i impedir els pitjors excessos. Al capdavant, aquesta mena de contemporaneïtat és molt més que això, no solament un excés. Fet i fet, és la lògica funcional pura i dura d’un capital que únicament persegueix l’augment del capital i que únicament així és capaç de sobreviure. Aquest és l’aspecte que Marx ja va anticipar amb molta clarividència, però que fins als nostres dies no ha començat a fer efecte amb tota la força i violència, i cada vegada encercla més territoris que encara no estan colonitzats.

Fer vigent el tema de la no-contemporaneïtat o de les altres esferes de l’home, de la natura i de tot el que no concorda amb aquesta lògica, ara té una gran rellevància. És un dels canvis de paradigma més rellevants que ens hauríem de proposar fer. Sens dubte, no ve solament dels intel·lectuals, que posen el tema a l’ordre del dia. Sinó que és un fet, que moltes persones no se senten gens identificades amb aquesta escala de valors. Encara que sota el dictat de la pèrdua de llocs de treball i la por de perdre la possibilitat d’assegurar-nos la supervivència, en principi hàgim de ballar segons el so capitalista, això no vol dir que ens faci feliços. El patiment, també purament psíquic, i la tenalla de l’adaptació forçada són enormes. Per això, organitzar alternatives per emancipar-se d’aquesta tenalla autoimposada va molt lligat amb l’alliberació d’altres maneres de pensar que estan en nosaltres o en l’estructura cultural, les que no es basen en aquesta

instrumentalització economicista: augment d'eficiència, ideologia de mitjans-finalitat (quin és el camí més lineal i directe per tenir encara més creixement i menys costos?). Posar barreres a aquest càlcul de costos-beneficis i fer espai per a altres coses, crec que és la qüestió sociopolítica i de política diària davant la qual ens trobem avui. Per aquest motiu podem dir que el flux de no-contemporaneïtats ara demana la paraula.

Bloch potser no ho va enunciar tan clarament, però jo ho interpretaria així: allò no contemporani que repercuteix en el present sol tenir el caràcter d'exclusió. Com que és impossible viure-ho, allò exclòs emigra, a l'inconscient, per exemple. El que no és realitzable, és apartat. No cal dir que llavors fa una vida de vegades problemàtica, fins que reapareix com a cosa reprimida: la ràbia continguda dels qui donen suport al feixisme, com Bloch diu en "Herència d'aquesta època". Allò exclòs troba maneres, de vegades productives, de manifestar-se. Aquí, jo parlaria en primer lloc del munt de possibilitats que té l'art. En tot cas, però, es tracta de quina manera es configura això en el present.

Els dos papers de la religió en la globalització #00:39:02-6#

Parlant de globalització, la pregunta també era quin paper hi fa la religió, i crec que és una qüestió ben candent. Al meu parer, la religió té molt a veure amb allò que constitueix els anhels per satisfer de la gent, però que no té cabuda en la realitat i es manté viu d'una altra manera. O bé es manté viu conscientment, com a esperança articulada, que es pot expressar en pregàries, en art i en les formes més diverses. O, si no, també es pot girar contra la realitat com un bastió, com un reducte hostil a la realitat, com una relació gnòstica i dualística amb allò real: un món contraposat, el més-enllà, un món celestial. I llavors, en correspondència: Qui guarda la clau, l'accés al més-enllà? Doncs això és dominació, església convertida en estructura dominant. No solament en cristianisme, el mateix es dona exactament a l'islam i altres religions. Però a l'Església té lloc una cosa que jo qualificaria d'escissió. No és solament l'esperança, la que és escindida. Sinó, com qui diu, la institucionalització. Un psicoanalista suís, Mario Erdheim ho va definir així: "Aquí congelen alguna cosa." Institucions com l'Església Catòlica, no pas els moviments catòlics de base, tenen aquest tret d'inalterabilitat. O de vegades, molt sovint també es troba en estructures militars: les coses que són tabú, on la modificació no ha de tenir cabuda. O sigui, una institució immunitzada contra els canvis. Malauradament, una gran part de la religió serveix d'aglutinant. Aquí es fa servir la dogmàtica per construir aquesta càpsula inexpugnable, aquesta closca on replegar-se. I per això, la crítica religiosa és necessària.

Però al mateix temps no s'ha d'oblidar mai, i Bloch va ser el qui ho va remarcar més, en tot cas entre els marxistes: On hi ha més esperança que en les religions i molt especialment en la tradició judeocristiana? Quina religió ha ocasionat més moviments d'heretges? On trobarem més gran memòria d'emancipació frustrada i d'esperances? Doncs aquí: quan ens remuntem fins a aquestes històries desaparegudes, reprimides, i les tornem a mantenir despertes.

Per tant, la religió té les dues coses: es pot convertir tant en bastió, en presó inexpugnable, com en el revulsiu més potent. En el context de la globalització i dels nombrosos perdedors que produeix, crec que és molt important

obrir el debat sobre la pregunta d'aquesta ambivalència de la religió. Perquè no ho veiem, però és massa simple solament dir: són els fonamentalistes, els islamistes, etc., tot i que justament aquí trobem aquest fenomen: Una religió que s'immunitza contra els canvis i després, és clar, esdevé capaç de dominar. I per això, cal que hi hagi crítica, i per anar bé, des de dins, com Bloch havia dit sempre. Ja que la memòria de la religió i sobretot la dels seus fundadors és la que millor destapa que no es tractava d'això. No es tracta de domini sinó d'alliberació.

Els moviments indígenes mostren com es pot reivindicar la diferència

#00:43:40-8#

La rellevància de la idea que la història inconclusa conté un potencial, una força revulsiva, un significat per al present, que el present té aquest futur en el passat, jo ja ho tenia entès, perquè també he treballat en teologia, no solament en filosofia. Però ho vaig acabar de comprendre de debò quan vaig passar uns cinc anys als Andes, principalment al Perú, i em vaig endinsar sobretot en els moviments indígenes, de camperols que, malgrat més de 500 anys d'opressió, no han deixat mai de forjar els seus somnis d'alliberament. En part, d'una manera molt semblant a com ho feien els moviments heretges de l'Europa medieval. Per exemple, la importància de Joaquim de Fiore i el Tercer Regne de l'Esperit Sant. Aquest és el "Tercer Reich" que els nacionalsocialistes van usurpar, el van pervertir, en tant que representava una emancipació històrica. És la proclama del regne de la llibertat al qual entrem.

Aquest pensament que havia acompanyat amb tanta força els corrents místics i heretges de l'Edat Mitjana, també es va arrelar molt a l'Amèrica llatina, en contextos indígenes on es va mesclar amb els idearis propis, que sempre han inclòs el retorn, per exemple, de Túpac Amaru, la figura que lidera una gran rebel·lió. En molts llocs es fa palpable que la memòria de l'opressió durant segles ha continuat activa, fent possible que la cultura de la resistència s'hagi mantingut. Molt viva entre els maputxes de Xile, per exemple, i al seu voltant guarden també la relació amb la mare terra, la "pachamama". Podem dir que això ha impedit en gran mesura que el pensament modern tecnòcrata hi ocupés terreny. Es pot lamentar que la modernització s'impedeixi, com han dit alguns que treballen en l'ajuda al desenvolupament o teòrics de la modernització. Però aquesta resistència també té una part productiva. Enclou aspectes d'un comportament on es transmeten altres tradicions socials i relacions amb la natura.

Podem posar-hi un altre exemple també conegut, que no fa gaire em va tornar a demostrar clarament quina força productiva té això: és el que ha passat des del 1994 amb els zapatistes de Chiapas. En la societat mexicana només eren presents com a folklore. Eren al Museu Nacional. De fet se'ls considerava com un passat mort, com una decoració per als emblemes nacionals, un ornament per als blasons de Mèxic, per als discursos. Però no pas com a persones amb la seva cultura, la seva llengua, amb veu i vot polítics. Aquests grups tan marginals de les muntanyes al voltant de la planura de Chiapas, desplaçats de les seves terres, es van aplegar en cerca d'una sortida i van crear un projecte. Després va venir la rebel·lió: Som aquí, ja n'hi ha prou! "¡Ya basta!" "¡Nunca más un México sin nosotros!" Mai més un Mèxic que ens utilitza però ens exclou! És increïble com

s'ho van fer, amb tot l'exèrcit mexicà en contra seu, per mantenir-se, encara que precàriament. Fins i tot van mentalitzar la societat mexicana sobre la qüestió: Què és un bon govern? Doncs un altre diferent del mal govern que s'ha institucionalitzat d'ençà de la Revolució Mexicana, amb el PRI i els tractes de clientelisme d'aquest govern de minories. I també han aportat una enorme força a uns altres moviments socials. Per a mi, tot això no és possible sense aquesta llarga memòria. També hi ha molts testimonis d'indígenes que formen part del moviment zapatista, que diuen: "Els nostres avis i àvies, els nostres avantpassats, ens han assabentat de com han hagut de patir, de rabiar. Ara som aquí i lluitem, en resposta a la ràbia que hem rebut en dot dels nostres avis."

Aquesta llarga història soterrada no ha desaparegut mai. I s'ha reflectit d'una manera creativa, sense mirar només enrere. Si està al seu abast, no els costa cap esforç utilitzar les tecnologies més modernes o fer valer la seva veu en la política i aparèixer de sobte a la llum de l'opinió pública. Recordo la vegada que van fer la marxa fins a la capital, fins a Ciutat de Mèxic, i tothom deia: "Ara es farà sentir, el mestís, el Subcomandante Marcos", quan per fi van tenir possibilitat de parlar davant el Congrés de Diputats. Però la que va sortir va ser la Comandante Esther, una dona que només xampurreja l'espanyol, i va dir: "Jo, amb la meua història de l'opressió, també com a dona, com a indígena i part dels pobres i exclosos d'aquest país..." Ella va saber extreure de la seva tradició, i introduir alhora en l'esfera política, un discurs que va tenir un enorme ressò. Evidentment, la societat encara no ha canviat del tot. Però amb això vull dir que qualsevol altra guerrilla no ho hauria aconseguit. Amb els indígenes, en canvi, que es basen en les esperances i els somnis que sempre s'han transmès condensats en la seva cultura, això ha estat possible. No pas sense aquesta no-contemporaneïtat, ni sense remarcar: "Nosaltres som diferents, tenim el dret de ser diferents. Tots vosaltres teniu el dret de ser diferents i reclamem una societat o un món on càpiguen tots els diferents mons. Aquest és el programa del multivers de Bloch. És la diversitat de les cultures.

Aquest és el repte que necessitem en la globalització d'avui. Un repte que, en bona mesura, ja és realitat. No pas la dominant, sinó la realitat oprimida. Crec que els indígenes, sense que se'ls hagi de, diguem-ne, folkloritzar ni idealitzar, ens demostren que, amb el nostre abast efímer i amb la manera més ràpida possible i més racional de transmetre informació, nosaltres mateixos ens limitem, ens empobrim i ens fem ineficaços, i que acarar-nos amb la memòria de la humanitat i del context en què vivim és rellevant si volem canviar el present. No pas per quedar-nos en el passat. Això no ho vol ningú.

Al capdavant no podem mirar cap al futur, no podem veure com seria possible d'una altra manera, sense aquesta visió retrospectiva que solen tenir les tradicions indígenes. Al Perú, en la llengua aimara hi ha una expressió que ho defineix. Ells no diuen "mirar cap al futur" com nosaltres, sinó: "mirant enrere, al passat, tirem endavant." Això és Walter Benjamin i és pensament indígena.

Filosofia i praxi: més important que no conceptes com ara utopia i esperança, és la resistència activa #00:54:22-3#

Bàsic en la nostra feina a la Fundació "Brot für alle" ["Pa per a tothom"], penso que

és no imposar les nostres concepcions a altres pobles o dir-les com ha de ser el seu desenvolupament. En això som molt crítics i també reclamem el multivers cultural, aquesta diversitat, el dret a la cultura i l'autodeterminació del desenvolupament. Podríem dir que, com a punt central, tenim que les persones estiguin en situació de decidir què volen, qui volen ser, com s'organitzen, on volen anar. De fet, és el concepte blochià del "caminar dret". Per a nosaltres és essencial, tot i que no sempre usem l'expressió.

Però encara hi ha una diferència que trobo important. En bona mesura també és una crítica o una polèmica amb Ernst Bloch. Jo crec que el concepte 'utopia' no és tant el que ens fa tirar endavant. Abans ja ho he dit. Els defensors del mercat total també formulen les seves utopies. Per tant, les utopies de la humanitat també comporten perill. S'han de criticar. Fins i tot dubto que promulgar una esperança sigui sempre gaire beneficiós. De vegades es converteix fàcilment en una prèdica que ensenya als altres què han de desitjar. El que trobo cabdal, una vegada Daniel Berrigan ho va dir així: "Jo espero amb el cul i les cames." Com s'entèn? Berrigan és el sacerdot pacifista, l'activista contra l'armamentisme, els míssils, etc., contínuament protestant amb segudes. Per això diu: "L'esperança està al meu cul. Tinc capacitat de perseverança, m'assec davant les fàbriques nuclears." O bé: "Vaig, encara i encara, a les manifestacions", etc. L'esperança està en la resistència, que s'expressa en tants moviments, cadascun diferent, segons el context: moviments de negres, d'índigenes, moviments socials dels Sense Terra, etc. El decisiu no és el concepte de l'esperança conscient, ni molt menys la utopia.

Al contrari, és clar: les lluites creen idees, utopies concretes, quan estan en certa concordança amb les possibilitats locals i són realitzables. Això és cert. En aquest sentit, l'experiment dels zapatistes amb les seves "Juntas de buen gobierno", amb els seus consells, amb la seva rotació, tots formen part una vegada de l'autoadministració local, del govern. Ho aprenen a fer. Se'n pot dir utopia concreta, això és el que en pot resultar. Però no és pas la utopia, el que ho ha fet possible, sinó la resistència d'una gent que no s'ha conformat amb el destí imposat i han passat a l'acció. Per aquest motiu, en realitat l'esperança no s'ha de buscar tant en els conceptes sinó en el que les persones fan.